

اربعین ۱۳۵۷، تهران

● میرزا باقر علیان‌نژاد

اشاره

ماه‌های محرم و صفر در تاریخ اسلام از اهمیت ویژه‌ای برخوردارند. در این دو ماه سه روز ویژه تاسوعا، عاشورا و اربعین قرار دارد. پس از واقعه کربلا در سال ۶۱ هجری قمری این دو ماه نزد شیعیان منزلت ویژه‌ای پیدا کرد و در تاریخ معاصر، امام خمینی از ماه محرم با عنوان «ماه پیروزی خون بر شمشیر» یاد کردند.

اربعین واژه‌ای عربی است به معنی چهل و به روز بیستم ماه صفر (از ماه‌های قمری، که چهل روز از شهادت امام حسین (ع) و یارانش در کربلا می‌گذرد) گفته می‌شود.

در تاریخ مبارزه مردم ایران علیه نظام شاهنشاهی «اربعین» یادآور تظاهرات و زد و خوردهای پی‌درپی مردم در شهرهای مختلف کشور است که آرام آرام حکومت پهلوی را به آستانه سقوط کشاند. پس از انتشار مقاله توهین‌آمیز روزنامه اطلاعات نسبت به امام خمینی در ۱۷ دی ۱۳۵۶ روحانیان و مردم شهر قم در ۱۹ دی ۱۳۵۶ دست به تظاهرات زدند که در اثر مقابله مأموران حکومت پهلوی تعدادی از مردم شهید و گروهی نیز مجروح شدند. چهل روز بعد در ۲۹ بهمن ۱۳۵۶ اولین اربعین خونین در تبریز شکل گرفت و مأموران به سوی مردم در تبریز آتش گشودند که در نتیجه عده‌ای شهید و مجروح شدند. اربعین شهدای تبریز نیز در ۱۰ فروردین ۱۳۵۷ در شهرهای دیگر ایران برپا شد و در یزد تعدادی شهید و مجروح به دنبال داشت.

از این پس بود که با برگزاری مراسم اربعین شهیدان شهرهای مختلف، دامنه قیام علیه نظام شاهنشاهی گسترده‌تر شد و سنت اربعین - که یادگاری از قیام سیدالشهدا است - چون اسلحه‌ای برای براندازی حکومت پهلوی به کار گرفته شد.

با فرارسیدن ماه‌های محرم و صفر ۱۳۹۹ فرصت دیگری در اختیار مبارزان قرار گرفت تا انقلاب اسلامی را گسترش داده و در راه سرنگونی رژیم شاه بکوشند. جمعه شب دهم آذر ۱۳۵۷، اول محرم ۱۳۹۹، حرکتی در تهران روی داد که در مبارزات سیاسی دنیا سابقه نداشت و مأموران نظامی و دولت از هاری را آشفته کرد. فریاد اعتراض مردم در دو عبارت آسمانی «الله اکبر» و «لااله الاالله» قرار گرفت و کشور را تکان داد. تظاهرات در خیابانها و در دسترس مأموران حکومت نظامی نبود تا با گلوله صداها را خفه کنند. تظاهرات شبانه پشت بامی از ساعت ۲۱ آغاز می‌شد و مأموران نظامی با شلیک تیرهای هوایی و بدون هدف سعی می‌کردند ایجاد رعب و وحشت نمایند. سرانجام راهپیمایی تاسوعا و عاشورا (۱۹ و ۲۰ آذر ۱۳۵۷) با عظمت، انضباط و یکپارچگی بی‌سابقه‌ای صورت گرفت و میلیونها نفر در سراسر کشور علیه حکومت پهلوی تظاهرات کردند. این تظاهرات مخالفان حکومت پهلوی را بیش از پیش متحد نمود و از طرف دیگر شکست دولت نظامی از هاری و عدم توانایی آن در اداره کشور را نمایان ساخت.

در حالی که در پایان ماه محرم امام خمینی در نوفل لوشاتو تشکیل حکومت اسلامی در ایران را حتمی می‌دانستند، شاه در تهران در جستجوی فردی بود که بعد از کناره‌گیری غلامرضا از هاری زمام امور را در دست بگیرد. در آخرین روز محرم، ۹ دی ۱۳۵۷، شاه، شاپور بختیار را به نخست‌وزیری انتخاب کرد ولی سرعتی که ماه محرم به حوادث انقلاب داده بود دیگر توسط هیچ دولتی قابل کنترل نبود. شاه نیز در ۲۶ دی ۱۳۵۷ از کشور خارج شد.

امام خمینی به مناسبت فرارسیدن اربعین در پیامی به مردم ایران نوشتند: «امسال اربعین امام امت [= امام حسین (ع)] در خلال اربعینهای پیروان شیعیان آن بزرگمرد اسلام واقع شده، و گویی خون شهیدان ما امتداد خون پاک شهیدان کربلاست، و اربعین اخیر برادران ما بازتاب اربعین آن دلاوران می‌باشد؛ خون طاهر آنان به حکومت طاغوتی یزید خاتمه داد، و خون پاک اینان سلطنت طاغوتی را به هم پیچید. اربعین امسال استثنایی و نمونه است؛ راهپیمایی و تظاهرات پرشور در اربعین وظیفه شرعی و ملی است.» رهبر انقلاب اسلامی در بخش دیگر از این پیام نوشتند: «ملت بزرگ در سراسر ایران با راهپیمایی و تظاهرات خود این نظام را دفن می‌کند، و مخالفت خود را با «شورای سلطنت» غیرقانونی اعلام می‌نماید، و پشتیبانی خود را برای چندمین بار از «جمهوری اسلامی» اعلام می‌کند.»

مردم با شنیدن پیام امام خمینی و دعوت روحانیان، یکپارچه در ۲۹ دی ۱۳۵۷ در سراسر کشور علیه حکومت پهلوی تظاهرات کردند. میلیونها ایرانی در این روز در شهرها و روستاها ضمن عزاداری برای شهیدان کربلا، خواهان بازگشت هر چه زودتر امام خمینی به وطن شدند و در شعارهایشان شورای سلطنت و دولت شاپور بختیار را محکوم کردند و ضمن نفی حکومت پهلوی خواستار برقراری جمهوری اسلامی شدند. آن چه در پی می‌آید گزارش رخدادهای اربعین در تهران است.

در پی دعوت امام خمینی و روحانیون برای شرکت در راهپیمایی علیه رژیم پهلوی امروز تظاهرات اربعین در سراسر کشور با حضور میلیونها نفر از مردم برگزار شد. بزرگترین تظاهرات امروز در تهران برپا شد. به گزارش منابع خبری شمار مردم شرکت‌کننده

در این راهپیمایی به دو تا سه میلیون نفر می‌رسید. منابع مختلف به روایت تظاهرات امروز تهران پرداختند. خبرگزاری دولتی پارس از «راهپیمایی بزرگ مردم تهران» گزارش داد: «امروز تهران دو چهره داشت، نخست قسمتهای کاملاً خلوت و بدون عابر شهر که به نسبت سراسر پایتخت را فراگرفته بود و دیگر اینکه سیل آرام جمعیت بود که بانظم و ترتیب و رعایت مقررات از نزدیکیهای تهران‌نو و میدان شهناز که مبدأ حرکت جمعیت بود، جریان یافت و همواره در هر تقاطع گروههای دیگری از مردم در حالی که پلاکارتها و شعارهای متعدد و نیز تمثال حضرت آیت‌الله‌العظمی امام خمینی و نیز تصاویری چند از شهدای انقلاب بزرگ مردم ایران را به همراه داشتند به آنها ملحق می‌شدند. در این راهپیمایی عظیم که به دعوت روحانیت تهران به مناسبت اربعین حسینی برگزار شد، متجاوز از دو میلیون نفر زن و مرد و کودک شرکت کرده بودند. اکثر خانواده‌ها اعم از خرد و کلان با جمعیت به حرکت درآمدند. گزارشهای رسیده حاکی است راهپیمایی از ساعت ۶ بامداد به تدریج شروع شد و تا ساعت ۱۵ همچنان جمعیت در خیابانهای چهار طرفه آیزنهاور موج می‌زد. گفته می‌شود که نخستین گروههای پیشاهنگ این راهپیمایی در ساعت ۱۰ به میدان بزرگ آیزنهاور رسید و همین که جمعیت از ازدحام در این میدان به حالت متراکم و بن‌بست رسید چند تن از روحانیون به قرائت قطع‌نامه جامعه روحانیت پرداختند.» بنابراین گزارش خبرنگاران و عکاسان رسانه‌های گروهی پایتخت و نیز خبرنگاران و فیلمبرداران خارجی جایگاه‌های ویژه‌ای برای خود تدارک دیده بودند که با تسلط بر جریان جمعیت برای منابع خبری خود خبر، عکس و فیلمهای خبری تهیه می‌کردند.^۱

روزنامه اطلاعات در گزارشی با عنوان «میلیونها نفر به انقلاب رأی اعتماد دادند» به شرح تظاهرات امروز مردم تهران پرداخت. به نوشته اطلاعات امروز هم، فریاد مردم در آسمان تهران طنین‌انداز شد، پخش شد، از ابرها گذشت و میثاق و پیمان مردم آزادیخواه را به گوش ستاره‌ها و اقمار رساند. باز هم تهران در زیر گامهای استوار و با اراده مردمش لرزید و مشت‌های گره شده که رو به آسمان بود، حکایت از اراده خلل‌ناپذیر انسانهایی کرد که برای رسیدن به آزادی از کشته پشته دارند. امروز هم، چون تاسوعا و عاشورا، چون هفدهم شهریورماه خونین امسال و چون روزهای دگر، همچون در تهران و دیگر شهرهای ایران زن و مرد، پیرو جوان و نوجوان در کنار کودکان چند ساله در راهپیمایی روز اربعین شرکت کردند. در تاریک و روشن سحرگاهی که هنوز تاریکی بر روشنی صبحگاهی غلبه داشت، مردم تهران پای در خیابانها نهادند. از شمال تا جنوب، از شرق تا غرب و از هر کوچه و از هر خیابان فرعی مردم تهران به خیابانهای اصلی راه یافتند، تا به بزرگ‌ترین خیابان شرقی - غربی تهران برسند. خیابان چندین کیلومتری تهران که از شرق، آغازش پایان جاده تهران پارس است و پایانش در غرب میدان آزادی. به گزارش خبرنگار اطلاعات هوای امروز تهران ابری و سرد بود و باران پراکنده‌ای نیز می‌بارید. اما در میان مردم

حتی یک چتر نیز دیده نشد. نخستین توقف یکی از واحدهای سیار روزنامه اطلاعات در چهارراه پهلوی - شاهرضا بود. گروه کثیری در خیابان پهلوی مقابل کافه شهرداری سابق که حالا نامش تأثر شهر است، اجتماع کرده بودند. ساعت ۸/۳۰ تابلو بزرگی از تصویر امام خمینی که با مهارت و استادی نقاشی شده بود به اندازه تقریبی ۳×۵ متر از شمال خیابان پهلوی به چهارراه آورده شد و بعد در مسیر خیابان شاهرضا به سوی میدان آزادی حمل شد. این تابلو را دانشجویان دانشکده هنرهای تزئینی ترسیم کرده بودند و روی یک چهارپایه چرخدار حمل می شد که حدود سیصد دانشجوی دختر و پسر در حال سر دادن

شعارهای مذهبی - ملی پشت تابلو راهپیمایی می کردند. خبرنگار اطلاعات افزوده است: تابلوی نقاشی شده بزرگ تری از امام خمینی نیز بر روی یک کامیون از غرب به شرق برده می شد. به گزارش اطلاعات در راهپیمایی امروز تمامی گروههای سیاسی و صنفی علی الخصوص مذهبی شرکت کردند و این اجتماع یکپارچه مذهبی و اسلامی بود. حتی هم وطنان مسیحی، زرتشتی و کلیمی نیز با حضور در این راهپیمایی و سر دادن شعارهایی راه خود را با هم وطنان مسلمان خود یکی اعلام کردند. خبرنگار اطلاعات در مورد حمل تصاویر شهدا و قهرمانان مبارزات ملی هم نوشت تصاویر علی شریعتی، جهان پهلوان تختی و کامران نجات‌اللهی بیش از دیگران بود. در این حال برخی راهپیمایان نیز عکسهایی از دکتر محمد مصدق در دست داشتند. بر پایه همین گزارش گروههای مختلف مردم از نقاطی که از قبل تعیین شده بود حرکت خود را آغاز کردند. اما بیشتر گروهها حرکت خود را از مساجد و گروههای صنفی نیز حرکت خود را از محل کارشان آغاز کردند. یکی از بزرگ‌ترین مراکز تجمع پیچ شمیران در نزدیکی منزل آیت‌الله طالقانی بود. گروهی از ورزشکاران نیز از ورزشگاه غلامرضا تختی (امجدیه) به مسیر اصلی مردم پیوستند.^۲ به گزارش خبرنگار روزنامه آیندگان، مأمور نظامی در تهران به خواست ورزشکاران شب گذشته

مجسمه این ورزشگاه را پایین کشیدند. زیرا از قبیل اعلام شده بود که ورزشکاران تظاهرات خود را از مقابل این ورزشگاه آغاز خواهند کرد.^۳ به گزارش خبرنگار روزنامه کیهان گروه زیادی از ورزشکاران رشته‌های مختلف به همراه عده‌ای از پیش‌کسوتان ورزش باستانی از ساعت ۸:۳۰ صبح در این استادیوم اجتماع کردند و در حالی که تصاویری از امام خمینی و جهان پهلوان غلامرضا تختی در دست داشتند از طریق خیابان روزولت به خیابان شاهرضا آمدند و به صفوف مردم پیوستند. به گزارش کیهان این راهپیمایی به همت گروهی از ورزشکاران معروف ایران از جمله حاج مصطفی طوسی (پهلوان سابق پایتخت و از پیش‌کسوتان ورزش باستانی)، منصور برزگر، محمد نصیری، منوچهر برومند، سیدمحمدرضا طالقانی و عده‌ای دیگر از کشتی‌گیران و ورزشکاران رشته‌های دیگر صورت گرفت.^۴ روزنامه آیندگان نیز شمار ورزشکاران شرکت‌کننده در این مراسم را سه هزار نفر اعلام کرد و افزود ناصر نبوی رئیس انتظامات ورزشکاران بود و ورزشکاران معروفی همچون علی پروین، محمود خردبین، جلال طالبی، پرویز جلاپور، تیمور غیاثی، مهرباب شاهرخی، هادی نراقی، پرویز بادپا، فریدون عسگرزاده، و... در آن حضور داشتند. در این حال گروهی از رؤسای سازمان ورزش نیز در مقابل ورزشگاه حضور پیدا کردند، اما تنی

چند از آنان در راهپیمایی شرکت نکردند!^۶

به گزارش آیندگان در جمع ورزشکاران حضور کشتی گیران و فوتبالیستها بیشتر بود و جلال طالبی در نقش راهنمای ورزشکاران انجام وظیفه می کرد و محمد نصیری و منصور برزگر شعاردهنده و سخنران گروه بودند. ورزشکاران در حالی که عکس جهان پهلوان تختی را حمل می کردند شعار مجاهد شهید، تختی سر دادند. آنان به علت تراکم جمعیت نتوانستند خود را به میدان آزادی برسانند لذا در مقابل دانشگاه تهران پس از استماع قطع نامه شورای انقلاب اسلامی متفرق شدند.^۶

خبرنگار روزنامه اطلاعات از حضور کارمندان وزارت امور خارجه، آب و برق، دادگستری، سازمان رادیو تلویزیون ملی، هواپیمایی ملی، اورژانس تهران، وزارت کار، دانشکده های مختلف،... که با شعارهای گوناگون حرکت می کردند، در جمع مردم خبر داد و افزود هنرمندان نیز در این تظاهرات حضور داشتند. کارکنان اعتصابی سازمان رادیو تلویزیون ملی پلاکاردهایی که با خود حمل می کردند نوشته بودند: «هم وطن، ما را یاری بده، تا رادیو و تلویزیون نیز مانند مطبوعات آزاد گردد.»^۷

در این حال امروز تعدادی هلیکوپتر هر ۱۵ تا ۳۰ دقیقه یک بار بر فراز جمعیت به پرواز درمی‌آمد. به گزارش خبرنگار اطلاعات مردم مانند روزهای تاسوعا و عاشورا مشت‌های گره کرده خود را به آسمان گرفتند و فریاد زدند: «بگو مرگ بر شاه». اطلاعات از ابتکار عمل جالب برگزارکنندگان راهپیمایی خبر داد و نوشت در بخشی از مسیر خیابان آیزنهاور بلندگوهای روی درختان نصب شده بود و صدای مرکز اصلی تظاهرات در میدان آزادی را در مسیر راهپیمایی پخش می‌کرد. علاوه بر این، تعدادی مینی‌بوس که دارای بلندگو و میکروفن بود در طول خیابان آیزنهاور مردم را راهنمایی می‌کرد و دستورات کادر رهبری راهپیمایی را به اطلاع مردم می‌رساند. به طوری که قطع‌نامه راهپیمایی علاوه بر اینکه از شبکه اصلی بلندگوها پخش شد از بلندگوهای مینی‌بوسها نیز برای مردم در نقاط مختلف خوانده شد. خبرنگار اطلاعات افزود بلندگوهای مختلف نیز در مسیر تظاهرات، راهپیمایان را از هرگونه برخورد با گروه‌های دیگر منع می‌کرد و همه را به اتحاد و یگانگی می‌خواند.^۸

در تظاهرات امروز تعدادی مینی‌بوس که روی آنها نوشته بود «تدارکات و پذیرایی از راهپیمایان» از مردم پذیرایی می‌کردند. اما گروهی دیگر بین مردم حلوا، خرما، بیسکویت، نان، میوه و ساندویچ توزیع می‌کردند. در این هنگام مرتباً از بلندگوهای انتظامات از مردم خواسته می‌شد از پذیرفتن خوراکی و سیگار از کسانی که آنها را نمی‌شناسند خودداری کنند.^۹

در راهپیمایی امروز چند نفر از راهپیمایان بر اثر مسمومیت خفیف غذایی بدحال شدند که بلافاصله با کمک مردم و کمیته راهپیمایی برای مداوا به درمانگاه منتقل شدند و همگی بهبود یافتند. خبرنگار کیهان نوشت با مشاهده نشانه‌های مسمومیت، مرتباً با بلندگو به مردم هشدار داده شد که از افراد متفرقه مواد غذایی نگیرید.^{۱۰}

شمار زنان چادری شرکت‌کننده در تظاهرات چشم‌گیر و شمار زنان بدون حجاب یا با روسری اندک بود. روزنامه اطلاعات نوشت البته تعداد کثیری از زنان بدون چادر سیاه با درگیریهایی که پیش آمد، به تدریج به راهپیمایی ادامه ندادند و از خیابانهای فرعی متفرق شدند.^{۱۱} خبرنگار روزنامه کیهان نیز از حضور زنان در این راهپیمایی می‌گوید. در تظاهرات اربعین هیچ کس چادر را که لباس ملی و در پیوند با فرهنگ اسلامی ماست نشانه عقب‌ماندگی تصور نکرد چرا که صدها هزار زن به پا خاستند تا ثابت کنند دستان پرتوان آنها همیشه آماده یاری برادران خود بوده است. امروز به هیچ طریقی نتوانستم دریابم که زنان شرکت‌کننده در راهپیمایی زیاده‌تر هستند یا مردان؟ اما این چه اهمیتی داشت، مهم پیوند محکم بین آنها بود. زنان دوشادوش مردان در حالی که کارت انتظامات به سینه داشتند به سازماندهی راهپیمایان می‌پرداختند.^{۱۲}

خبرنگار روزنامه اطلاعات از عدم حضور مأموران فرمانداری نظامی و مأموران راهنمایی و

رانندگی در خیابانهای تهران خبر داد و افزود راهنمایی خودروها را جوانانی که بازوبند انتظامات داشتند برعهده گرفتند. آنان سوت نیز داشتند و مانند پاسبانهای راهنمایی و رانندگی عمل می‌کردند. اطلاعات از برخی درگیریها و اختلاف‌نظرها در تظاهرات امروز نوشت که علی‌رغم دستور امام خمینی برای پرهیز از تفرقه و درگیری و توصیه‌های مکرر از بلندگوها به مردم برای جلوگیری از هر نوع برخورد، در برخی نقاط درگیری پیش آمد. گروه کثیری از فرهنگیان، دانشگاهیان و روشنفکران که از صبح زود در چهارراه پهلوی مقابل تئاتر شهر اجتماع کرده بودند در مورد شعارها و عکسهایی که همراه داشتند با بعضی جوانان که معتقد بودند شعارها باید فقط آنهایی باشد که از سوی جامعه روحانیون تهران تعیین شده است، اختلاف‌نظر پیدا کردند. این گروه چند هزار نفری تصاویر امام خمینی، محمد مصدق، خسرو روزبه، خسرو گل‌سرخ‌ی و صمد بهرنگی را همراه داشتند. آنان شعارهای دعوت به اتحاد و همبستگی میان طبقات مختلف روشنفکران، کارگران، زحمتکش‌ان و کشاورزان را حمل می‌کردند. آنان تا میدان ۲۴ اسفند راهپیمایی کردند. در این میدان از طرف مأموران انتظامات و برخی راهپیمایان از آنها خواسته شد فقط عکسهای امام خمینی و شعارهای تأیید شده از طرف جامعه روحانیون تهران را حمل

کنند، و در غیر این صورت از ورود آنها به مسیر اصلی تظاهرات جلوگیری می‌شود. آنان نیز از میدان خارج شدند و به طرف خیابان سی‌متری تظاهرات کردند و سپس به طرف جنوب این خیابان رفتند. سپس قطع‌نامه‌ای بدین شرح صادر کردند: «امروز ما به عنوان بخشی از ملت مبارز و قهرمان ایران، برای اعتراض به دسائس و توطئه‌های رژیم وابسته به امپریالیسم شاه خائن و برای ابراز همبستگی با مبارزات شکوهمند خلق خود و افشای سیاستهای اختناق و سرکوب و سلب آزادیهای اساسی آنان در راهپیمایی پرشکوه و عظیم مردم به دعوت روحانیون شرکت کردیم، متأسفانه بر اثر اقدامات تفرقه‌افکنانه گروهی متعصب که با روشهای نادرست خود به جنبش ملی ما لطمه می‌زند از ادامه راهپیمایی ما در مسیر اصلی (خیابان شاهرضا) جلوگیری شد و ما بالاجبار حرکت خود را در مسیر دیگری ادامه دادیم.»^{۱۳}

خبرنگار روزنامه کیهان در این باره گزارش داد: «گروههای غیرمذهبی که بر قرار قبلی در محوطه تناثر شهر و خیابانهای اطراف آن جمع شده بودند، حدود ساعت ۱۱ صبح از پارک خارج شده و در حالی که می‌دویدند وارد راهپیمایی شدند. گروه زیادی از زندانیان سیاسی که اخیراً از زندان آزاد شده بودند، در بین این گروه از تظاهرکنندگان دیده می‌شدند. این گروه عکسهایی از شهیدان گل‌سرخ، صمد بهرنگی و کرامت‌الله دانشیان همراه داشتند و شعارهایی از قبیل «درود بر خمینی، سلام بر مجاهد»، «تفرقه، تفرقه سلاح دشمن ماست»، «فلسطین، ویتنام متحد خلق ما» و «بعد از شاه نوبت آمریکاست» را تکرار می‌کردند، به راهپیمایی ادامه دادند و شعار «اتحاد، اتحاد ضرورت انقلاب» را به صورت ترجیع‌بندی دائماً تکرار می‌کردند.» به گزارش خبرنگار روزنامه کیهان این عده در چند نقطه مورد هجوم افرادی قرار گرفتند و سرانجام پس از قرائت قطع‌نامه در خیابان خوش متفرق شدند.

خبرنگار روزنامه کیهان همچنین از پایین کشیده شدن تصاویر محمد مصدق در میدان ونک خبر داد و در خبر دیگری نوشت گروهی با حمله به صفی که خود را آموزگار می‌خواندند در خیابان انقلاب سعی در متفرق کردن آنها داشتند. آموزگاران تصاویری از امام خمینی، آیت‌الله شریعتمداری، صمد بهرنگی، خسرو گل‌سرخ و خسرو روزبه در دست داشتند.^{۱۴}

در میدان شهناز نیز بر سر شعارها و عکسها اختلاف نظر پیش آمد. در خیابان کندی از تظاهرات یک گروه متشکل از زنان و مردان ممانعت به عمل آمد و از آنان خواسته شد که زنان و مردان در دسته‌های جداگانه حرکت کنند. تعدادی از زنان نیز به خبرنگار اطلاعات گفتند برخی افراد از آنان خواستند که با چادر مشکی تظاهرات کنند.^{۱۵}

روزنامه کیهان در گزارشی با عنوان «دریایی از میلیونها انسان به فروش درآمد» به توصیف راهپیمایی اربعین پرداخت. به گزارش خبرنگار کیهان از اولین ساعات بامداد همهمه حرکت گروهها در شهر پیچید. سر هر کوچه‌ای، در پشت در هر خانه‌ای، در عرض هر خیابانی و

ساعتی بعد، همه‌مه به فریادی بلند بدل شد که بر طاق آسمان نشست. خبرنگار کیهان افزود: «میدان امام حسین (شهناز سابق) را رودی از آدمها به میدان شهید متصل می‌ساخت، رودی که می‌خواست به دریا پیوندد. ساعت ۷:۳۰ صبح میدان امام حسین جایی برای ایستادن نداشت و جمعیت حرکت خود را بعد از چند بار گردش به دور میدان شروع کرد.

نظم و انضباط از همان آغاز به چشم می‌خورد، مأموران انتظامی با بازوبندهای زرد جمعیت را هدایت می‌کردند [...] ساعت ۸ صبح سیل جمعیت به میدان فردوسی رسید و از این نقطه به بعد تظاهرات شکل واقعی خود را پیدا کرد. صدها هزار نفر از راهپیمایان در میدان

فردوسی کاملاً متشکل شده و به طرف میدان ۲۴ اسفند حرکت کردند. تظاهرکنندگان در میدان فردوسی کبوترهایی را دیدند که به پایشان پیامهایی بسته شده و از قفس آزاد شده بودند. خبرنگار کیهان افزود: «در میدان فردوسی گروهی از جوانان ارمنی با شعار «برادر مسلمان پیامت را شنیدم» به راهپیمایان پیوستند و در تقاطع حافظ - شاهرضا نیز گروههایی که از محلات جنوب شهر حرکت کرده بودند به صفوف مردم پیوستند. جمعیت ساعت یک بعد از ظهر مقابل پمپ بنزین دیانا رسیدند، در این هنگام راهپیمایان نسبت به دیپلم وظیفه‌هایی که در لباس سربازی به جمع‌شان پیوسته بود، به شدت ابراز احساسات کردند و فریاد زدند: «درو بر سرباز فراری». خبرنگار کیهان از اجتماع مردم روی ساختمانهای نیمه تمام و بالکنها نیز خبر داد و افزود ساعت ۱۱ عرض خیابان پراز جمعیت بود. در این بین جوان ناینبایی که دستش را در دست همراهان گذاشته بود، سرود می‌خواند و حتی جوان معلولی روی صندلی چرخدار با سر دادن سرود مردم را همراهی می‌کرد.

روزنامه کیهان از برپایی چادر سفیدرنگ مخصوص کمکهای اولیه در یکی از خیابانها خبر داد و نوشت یکی از پزشکان بیمارستان پهلوی در این چادر به مردم خدمت ارائه می‌کرد و تا پایان برنامه راهپیمایی حدود سیصد نفر برای گرفتن دارو و کمکهای اولیه به این چادر مراجعه

کردند. خبرنگار کیهان در ادامه گزارش خود نوشت: «یکی از کارهای جالب برگزارکنندگان راهپیمایی دوازده کیلومتر سیم‌کشی مسیر و نصب چهارصد بلندگو توسط بیش از ۱۵۰ جوان داوطلب بود. برای کنترل این بلندگوها هشتاد دستگاه کنترل صدا هم تهیه شده بود که به خاطر ازدحام و شلوغی مردم تعداد زیادی از این بلندگوها به کار نیفتاد و بیانیه روحانیون مبارز در چند نقطه تکرار شد.» به گزارش کیهان پس از قرائت بیانیه روحانیون گروهی از مردم در مسیر برگشت خود به جمع‌آوری آشغالهای ریخته شده بر کف خیابانها پرداختند و سیل جمعیت تا ساعت ۵ بعد از ظهر از غرب به شرق تهران جاری بود.

خبرنگار روزنامه کیهان از چهره اسلامی جنبش امروز نوشت، که آنچه در راهپیمایی عظیم امروز قابل توجه بود، حضور گسترده مذهب مبارزه‌جوی تشیع بود و این راهپیمایی عظیم پاسخی به دعوت امام خمینی بود... پنداری تشیع قیام تازه‌ای را از سر گرفته است. دهها هزار تصویر امام خمینی با هزاران شعار و کلام از ایشان، محتوای جنبش عظیم و اسلامی ایران را بیان می‌کرد. جنبشی که ریشه‌هایش در رسالت محمدی (ص) و حکومت عدل علی (ع) و رهنمود شهسواران تشیع است... در تمام خانه‌ها در مسیر راهپیمایان باز بود. هزاران دست و هزاران سفره سیار برای تظاهرکنندگان طعام و غذا آورد. نهضت تعاون اسلامی به بهترین وجه در یکدلی و یگانگی این جمعیت میلیونی تظاهر می‌کرد. وقتی این رود خروشان دمی به میدان شهیاد رسید و متوقف شد، دنباله فشرده آن تا میدان ۲۴ اسفند را بی‌آنکه مجالی برای سوزن انداختن باشد، پر کرد، آن چنان که جمعیت ناگزیر به ایستادن شد و از حرکت بازماند.^{۱۶}

روزنامه آیندگان درباره تظاهرات امروز مردم تهران نوشت: «تظاهرات گسترده اربعین در تهران، از نظر عظمت و شمار جمعیت، بزرگ‌ترین راهپیمایی سیاسی ایران بود.» آیندگان افزود قشرهای مختلف اجتماعی که در این تظاهرات شرکت کردند به مراتب از راهپیمایان روزهای ۱۳ شهریور (عید فطر)، ۱۶ شهریور و ۱۹ و ۲۰ آذر (تاسوعا و عاشورا) افزون‌تر بود. اقیانوس مردم بیش از دوازده کیلومتر طول داشت و بسیاری از روستاییان حومه نیز برای شرکت در این راهپیمایی بزرگ به تهران آمده بودند. آیندگان با اشاره به حضور مادران بی‌شمار به همراه کودکانشان در این تظاهرات نوشت نظامیان در مسیر راهپیمایی حضور نداشتند و فقط از سازمان‌های نظامی مراقبت می‌کردند و در برخی نقاط نظیر میدان ارک، که سازمان رادیو و چند وزارتخانه در آنجا واقع است، مأموران حکومت نظامی با کشیدن سیم خاردار مانع عبور مردم از این منطقه شدند. به گزارش خبرنگار آیندگان گروهی از تظاهرکنندگان نیز با پرچم سه رنگ ایران که در وسط آن نوشته شده بود، جمهوری اسلامی راهپیمایی می‌کردند. اما این عده با اعتراض برخی از مردم که پرچم سه رنگ را نشانه حضور رژیم شاه می‌دانستند، رو به رو شدند. در میدان آزادی

نیز تصویری بزرگ از امام خمینی (در حدود ده متر) نصب شده بود. آیندگان در ادامه نوشت آقای یحیی نوری در برابر اجتماع مردم در خیابان شهدا و نیز میدان فردوسی سخنرانی کرد و ضمن تأکید بر حفظ آرامش و افزودن بر هوشیاری و اجتناب از هرگونه انتقامجویی شخصی و خشونت گفت هدف از راهپیمایی طرد رژیم استبداد و تثبیت حکومت اسلامی است.^{۱۷}

به گزارش خبرنگار مجله جوان امروز در میدان بزرگ امام خمینی^{۱۸} پرچم آمریکا نیز به آتش کشیده شد و گروهی از مردم روی خاکسترهای آن به شادی پرداختند.^{۱۹}

امروز گروهی از آذری‌زبانان مقیم تهران در ابتکاری تازه در حالی که شعارهایی به زبان آذری سر می‌دادند اشعاری آذری نیز می‌خواندند. به گزارش خبرنگار کیهان ترجمه بخشهایی از این شعارها بدین شرح بود: «ما زندانیان سیاسی را آزاد می‌کنیم، حالا نوبت مجلس است، ما به این مجلس، مجلس نمی‌گوییم».^{۲۰}

روزنامه اطلاعات از حضور آیت‌الله سید محمود طالقانی در تظاهرات امروز خبر داد و نوشت در حدود ساعت یک بعد از ظهر مینی‌بوس حامل آیت‌الله طالقانی به یک کیلومتری میدان آزادی رسید و چون ازدحام جمعیت زیاد بود، مینی‌بوس حامل آیت‌الله طالقانی در مسیر راهپیمایی

توقف کرد و در همین هنگام قطع نامه راهپیمایی قرائت شد.^{۲۱}

شمس‌الدین امیرعلایی نیز در خاطرات خود می‌گوید: «من صبح زود بعضی از دوستان هم فکرم را دعوت کردم که به منزل من بیایند که به همراه هم به خانه آیت‌الله طالقانی برویم. ده نفر از یارانم از جمله آذر، رفیعی، دژکام و... آمدند و با هم رفتیم خانه آیت‌الله طالقانی. دکتر کریم سنجابی

آیت‌الله سید محمود طالقانی

نیز آنجا بود. ما تا میدان فردوسی پیاده رفتیم و در آنجا دو دستگاه مینی‌بوس بود که یکی از آنها را دکتر سنجابی و آیت‌الله طالقانی سوار شدند و مینی‌بوس دیگری نیز الباقی را سوار کرد. ما همه شاد بودیم چون آخر عمر سلطنت نزدیک بود.»^{۲۲}

ارتش نیز در گزارشی نوشت: «در ساعت ۱۲ مورخه ۱۳۵۷/۱۰/۲۹ ابتدای جمعیت راهپیمایان میدان شهیدان و انتهای آن میدان شهنواز بوده است. تراکم جمعیت بیشتر در تقاطع شاهرضا و گرگان بوده است و آیت‌الله طالقانی، شیخ حسن کافی و چند روحانی دیگر در چهارراه کالج در میان جمعیت بوده و شعارهای مضره می‌دادند.»^{۲۳} روزنامه کیهان نیز نوشت: «دکتر کریم سنجابی رهبر جبهه ملی در حالی که کلاهی

پوستی به سر داشت، در نزدیکی چهارراه

پهلوی در میان تظاهرکنندگان در حال حرکت بود و به ابراز احساسات شدید مردم پاسخ داد.»^{۲۴}

احمد صدر حاج‌سیدجوادی در خاطرات خود درباره راهپیمایی اربعین می‌نویسد: «ساعت ۱۲ به سمت میدان ۲۴ اسفند حرکت کردیم. در خیابان سی‌متری چون وضو داشتیم نماز خواندیم و از میدان تا نزدیک مسجد امام زمان (عج) پیاده رفتیم و از آن مسجد در ساعت ۱۳:۳۰ بعد از ظهر، قطع‌نامه راهپیمایی خوانده شد و تجمع مردم به حدی بود که ما قادر به رفتن تا میدان (شهیدان) نشدیم. از همان جا برگشتیم و بالاخره ساعت ۴ عصر به منزل رسیدیم. امروز راهپیمایی از نظر جمعیت به مراتب بیشتر و باشکوه‌تر از روزهای تاسوعا و عاشورا بود ولی از نظر شور و هیجان مردم به پای آن روزها نمی‌رسید. گفتند که شاید به خاطر اینکه شاه رفته و مقداری از خواسته مردم انجام شده این

طور بوده است.»^{۲۵}

در حالی که نظامیان در مسیر راهپیمایی مردم قرار نداشتند اما مأموران مخفی فرمانداری نظامی تهران و حومه و پلیس تهران و ارتش در گوشه و کنار خیابانها حضور داشتند و از تظاهرات مردم تهران گزارش تهیه می‌کردند. در گزارش فرمانداری نظامی تهران و حومه که به امضای سرلشکر رضا ناجی رسیده آمده است: «۱- به مناسبت اربعین حسینی و دعوت احزاب، تظاهرات آرامی از صبح روز جاری به شرح زیر در تهران انجام گردید.

الف - برابر گزارش پلیس و بی‌سیم رابط:

(۱) در ساعت ۹:۱۰. حدود بیست هزار نفر از میدان ژاله به طرف شاهرضا در حرکت بودند و شعارهای ضدآمریکایی می‌دادند.

(۲) در ساعت ۹:۱۰. حدود سی هزار نفر از سی‌متری به طرف میدان ۲۴ اسفند در حرکت بودند و شعارهای اسلامی می‌دادند.

(۳) در ساعت ۹:۲۰. حدود هشت هزار نفر از راه آهن به طرف ۲۴ اسفند در حرکت بودند.

(۴) در ساعت ۹:۳۰. حدود هشت هزار نفر از خیابان گرگان به طرف شاهرضا در حرکت بودند و شعار جمهوری اسلامی می‌دادند.

(۵) در ساعت ۹:۳۰. تعداد کثیری از مردم شهر ری با کامیون به طرف تهران در حرکت بودند.

(۶) در ساعت ۹:۴۱. حدود سه هزار نفر از قلعهک به طرف جنوب در حرکت بودند و شعارهای اسلامی می‌دادند.

(۷) در ساعت ۹:۵۰. تعداد ده هزار نفر از زیر پل سیدخندان به طرف شاهرضا در حرکت بودند.

(۸) در ساعت ۱۰:۰۰. حدود ده هزار نفر از کارکنان [صنعت] نفت و تلویزیون از میدان ولیعهد به طرف شاهرضا در حرکت بودند.

(۹) در ساعت ۱۰:۰۰. حدود پنجاه هزار نفر از گرگان به شاهرضا در حرکت بودند و شعارهای ضدملی می‌دادند.

(۱۰) در ساعت ۱۰:۰۰. حدود ۱۵۰ هزار نفر در خیابان سی‌متری، پنج هزار نفر در خیابان نواب، دو هزار نفر در خیابان شوش، دو هزار نفر در خیابان سلسبیل، ده هزار نفر در خیابان امامزاده حسن، بیست هزار نفر در سه راه آذری، هزار نفر ۱۶ متری امیری، دو هزار نفر در خیابان قزوین، بیست هزار نفر در خیابان شاه‌آباد، ۲۵۰۰ نفر در خیابان اقبال و پنج هزار نفر در خیابان باباییان با دادن شعارهای اسلامی و طرفداری از خمینی به طرف شاهرضا در حرکت بودند.

(۱۱) در ساعت ۱۱:۰۰ کلیه تظاهرکنندگان از خیابانهای فرعی به شاهرضا رسیده بودند و از میدان شهناز تا میدان شهید مملو از جمعیت بود و در میدان شهید در ساعت ۱۱:۰۰ حدود یکصد هزار نفر

تجمع نموده بودند. در میان تظاهرکنندگان دسته‌هایی به استعداد هزار تا دو هزار زن به طور مجزا دیده می‌شد و احتمالاً تعدادی مرد با لباس زنانه در وسط آنها نیز بودند.

(۱۲) در ساعت ۱۱:۰۰ حدود پنج هزار نفر از میدان قزوین به چهارراه لشکر با پرچم سفید در حرکت بودند و شعارهای کمونیستی می‌دادند.

(۱۳) در ساعت ۱۱:۰۰ حدود سه هزار نفر از مهرآباد (قنبرآباد) به طرف میدان شهیاد در حرکت بودند و شعارهای کمونیستی می‌دادند.

(۱۴) در ساعت ۱۰:۲۵ عده‌ای حدود پنج هزار نفر در خیابان میدان خراسان با در دست داشتن عکس اعلی‌حضرت تظاهرات نمودند.

(۱۵) در ساعت ۱۱:۰۰ حدود ده هزار نفر از قریه فشم با دویست دستگاه اتومبیل به طرف گلندوک حرکت نمودند.

(۱۶) در ساعت ۱۰:۰۰ حدود سه هزار نفر از زیباشهر به طرف میدان شهیاد حرکت نمودند.

(۱۷) در ساعت ۱۲:۰۰ طالقانی در میدان شهیاد سخنرانی و اظهار نمود چون احتمال خطر از طرف عده‌ای موجود است متفرق گردید و به دنبال سخنرانی نامبرده تظاهرکنندگان به آرامی متفرق گردیدند.

در این تظاهرات هیچ‌گونه رویداد و درگیری بین تظاهرکنندگان ایجاد نگردیده است.

(۱۸) در ساعت ۱۱:۲۵ هنگام عبور تظاهرکنندگان از جلوی منزل سرهنگ بازنشسته نامور در خیابان ۲۱ آذر به منزل او حمله که نامبرده مجبور به تیراندازی هوایی می‌گردد.^{۲۶}

گزارش رئیس پلیس تهران سرلشکر مولوی، نیز به امضای (از طرف) سرتیپ ساعت‌ساز تهیه شد. این گزارش که تحت عنوان «گزارش نوبه‌ای اطلاعاتی شماره ۱۳۲ قرارگاه صادرکننده ستاد عملیاتی پلیس تهران (رکن ۲ اطلاعات)» منتشر شد به حوادث روز اربعین از ساعت ۷ تا ۱۸ پرداخته شده است. در بخشی از این گزارش آمده است: «از ساعت ۸:۰۰ روز ۵۷/۱۰/۲۹ به تدریج گروه‌های مختلف از عناصر افراطی مذهبی، دانشجویان، دانش‌آموزان، معلمین، کارگران، کارکنان ادارات و سازمانها و شرکت‌های دولتی، کسبه و بازاریها در نقاط مختلف شهر برابر برنامه تنظیمی که در جراید نیز منتشر گردید که از جمله بازار، ۴۵ متری سیدخندان، میدان کندی، میدان شهناز، میدان گمرک، میدان شاه، میدان خراسان، پیچ شمیران، باغ فردوس، قلحک، میدان ونک، دو راهی یوسف‌آباد، فلکه دوم تهران پارس، سی متری، میدان راه‌آهن و بعد به تدریج به سمت خیابان شاهرضا، میدان ۲۴ اسفند و خیابان آینه‌هاور حرکت نموده و از ساعت ۹:۰۰ اولین دسته‌های آنان از جلو قرارگاه شماره ۲ پلیس تهران در طول خیابان شاهرضا به سمت میدان شهیاد شروع به راهپیمایی و تظاهرات نمودند.»^{۲۷} در بخش دیگری از این گزارش آمده است که تظاهرکنندگان به وسیله تعدادی مینی‌بوس و خودرو و غیره حمایت می‌شدند که این وسایل مجهز به بلندگو

بودند و سرنشینان آنها شعارهای ضد رژیم داده و مشت‌های گره کرده نشان می‌دادند. مردم پس از رسیدن به میدان شهید حدود ساعت ۱۲ پس از اذان، نماز خواندند و سپس چند نفر سخنرانی کردند و قطع‌نامه راهپیمایی خوانده شد.^{۲۸}

ارتش نیز گزارش کوتاهی از تحولات امروز تهران تهیه کرد. در بخش‌هایی از این گزارش آمده بود: «در ساعت ۹:۲۵ دقیقه ۱۳۵۷/۱۰/۲۹ جمعیت انبوهی از خیابان گرگان به طرف شاهرضا در حرکت بوده و شعارهای جمهوری اسلامی، آزادی، کابینه بختیار یک توطئه است، مرگ بر کد ۶۶ [شاه] می‌دادند. ساعت ۱۳/۵ دقیقه ۱۳۵۷/۱۰/۲۹ تعدادی در حدود دو هزار نفر در خیابان تهران نو نزدیک پمپ بنزین به دادن شعار ضد ملی مشغول و سربازان و پرسنل فرمانداری نظامی نیز با آنها در شعار دادن همکاری نمودند.»^{۲۹}

در تظاهرات امروز مردم شعارهای مختلف به همراه سرود سر دادند و با خود پلاکاردهایی با مضامین مختلف حمل کردند که بیشتر آنها جنبه اسلامی و انقلابی داشت. برخی از این شعارها، پلاکاردها و سرودها بدین شرح بود:

- تا خون در رگ ماست، خمینی رهبر ماست.
- حزب فقط حزب الله، رهبر فقط روح الله.
- وای به روزی که مسلح شویم، در صدد خون برادر شویم.
- نظام شاهنشاهی، عامل هر فساد است.
- جمهوری اسلامی، مظهر عدل و داد است.
- فرموده خمینی، برچیدن یزید است.
- کابینه بختیار، یک حيله جدید است.
- ما پیرو قرآنیم، سلطنت نمی‌خواهیم.
- در طلوع آزادی، جای شهدا خالی است.
- من برای نجات اسلام و ایران به ارتش دست برادری می‌دهم. (امام خمینی)
- آمریکاست که وکلای را بی‌واسطه و با واسطه بر ملت ایران تحمیل می‌کند. (امام خمینی)
- شورای انقلاب اسلامی، تحت لوای رهبر نامی، خمینی روح الله، سبط رسول الله، بنا به رأی ملت مظلوم، شورای سلطنت بود محکوم، تا رفع ظلم از ما، الله یا الله.
- کارگر، کارگر، کارگر، ای کارگر، ما با هم متحد می‌شویم تا برکنیم ریشه استثمار. درود، درود، درود، درود بر خمینی.
- اتحاد، اتحاد، اتحاد ای ملت ما با هم متحد می‌شویم تا برکنیم ریشه استثمار، درود، درود، درود، درود بر خمینی.

- ما همه سرباز توایم خمینی، گوش به فرمان توایم خمینی.
- خمینی، خمینی، تو وارث حسینی.^{۳۰}
- تسنن، تشیع، پیوندتان خدایی است.
- روحانی، محصل، دانشجو، پیوندتان مبارک.
- تا استقرار جمهوری اسلامی به مبارزه ادامه می دهیم. (پلاکارد فارسی و انگلیسی).
- تا دفع هر ستمگر نهضت ادامه دارد، حتی اگر شب و روز بر ما گلوله بارد.
- برادر شهیدم، شهادت مبارک.
- نصر من الله و فتح قریب.
- الله اکبر، لاله الاالله.
- گلوله، مسلسل جواب ضد خلق است.
- مزدور آمریکایی، اخراج باید گردد.
- در طلوع آزادی، جای شهدا خالی.
- تنها ره سعادت، ایمان، جهاد، شهادت.
- اتحاد، اتحاد، ضرورت انقلاب.
- نظام شاهنشاهی نابود باید گردد.
- فلسطین، ویتنام، متحد خلق ما.
- تفرقه، تفرقه، سلاح دشمن ماست.
- نابود باد صهیونیسم.
- کارگر، دانشجو، روحانی پیوندتان مبارک.
- خمینی، خمینی، خدا نگهدار تو - بمیرد، بمیرد، دشمن خونخوار تو.
- استقلال، آزادی، جمهوری اسلامی.
- اساس این شورا [سلطنت]، بر ضد الله است.
- ایران کشور ماست، خمینی رهبر ماست.
- کشته شدگان راه حق، راه حسین رفته اند - ماندگان شهر ما لبیک به زینب گفته اند.
- این است شعار ملی، خدا، قرآن، خمینی.^{۳۱}
- سکوت هر مسلمان / خیانت است به قرآن.
- ای شهید می آیم به سویت / بهشت موعود در پیش رویت.
- مادر ندیده خیر تو الله اکبر / پدر نشسته سوگ تو الله اکبر
- دکتر علی شریعتی معلم شهید ما / جان به کفش نهاده بود الا چه همتی / آغاز بیداری

- ضداستعماری / زنده باد نام او نام او یاد او.
- حزب ما حزب خدا / رهبر ما روح خدا.
- خمینی روح خدا / مظهر اسماء خدا.
- باید شود حکومت اسلامی / به جای حکومت نظامی.
- به امر خمینی رهبر حسینی / گلوله‌ها بیایید به جسم ما بیارید.
- به مرد حق شهادت افتخار است / سکوت، سازش، ظلم، ننگ و عار است.
- مرگ بر امپریالیسم / سرنگون باد استبداد.
- مبارزه تا استقرار حکومت اسلامی.
- تو ای انسان، نه تنها آزادی که هر آنچه را که خواهی بیندیشی و نه تنها آزادی که هر آنچه را که خواهی بیان کنی، بلکه جامعه اسلامی ابزار ارائه تفکر و اندیشه را در اختیار تو می‌گذارد.
- رسیدن به یک جامعه عادل و آزاد زمینه‌ای است برای حرکت انسان به سمت خداگونگی.
- سکوت در مقابل ستمکاران اعانت به ستم‌کاران است.
- در حکومت اسلامی، حاکمیت اسلامی فقط از آن الله است.
- در حکومت اسلامی هر گاه ضعفا در هر نقطه جهان استمداد کنند بر شما مسلمانان مانند نماز واجب است که ایشان را یاری کنید.
- در حکومت اسلامی، امر حق ندارند تعهدات و همکاری جز با مردم و دول حامی مستضعفین داشته باشند.
- برزگر مردم ایران زمین / رهبر انقلاب مستضعفین، خمینی است.^{۳۲}
- مرگ بر کارتر.
- بعد از شاه نوبت آمریکاست.
- استبداد رفت، امپریالیسم باقی است.
- یهودی، مسلمان، پیوندتان مبارک.
- سلام بر چریکهای مجاهد و فدایی خلق.
- تزکیه، تشکل، جنگ مسلحانه.^{۳۳}
- بیداری سیاسی حافظ انقلاب است.
- دانشگاه سنگر آزادی است.
- درود بر خمینی مجاهد - سلام بر فدایی، درود بر مجاهد.
- درود بر خمینی مبارز.^{۳۴}
- ما در این فرماندوم حکومت بختیار را غیرقانونی دانسته و خواستار حکومت اسلامی هستیم.

- در این شرایط هر نوع توطئه بر ضد مردم را بی اثر می کنیم.
- درود بر شهدای راه آزادی خلق.
- درود بر مجاهد کبیر، آیت الله طالقانی.
- ۲۸ مرداد را فراموش نکنیم.
- ای مسلمان و ای اقلیت محترم، از احتکار بپرهیز.
- ایران از آخرین نقاطی است در جهان که امپریالیسم در آن خواهد جنگید و باید آرزو کرد ایران گور امپریالیسم باشد. (رضا رضایی).
- تا استقرار جمهوری اسلامی به مبارزه ادامه می دهیم.
- شهیدان قلب تاریخ اند.
- سیدجمال الدین اسدآبادی مرد همیشه زنده تاریخ.
- خون شهیدان ما امتداد خون شهیدان کربلاست (امام خمینی).^{۳۵}
- یکتا ابرمرد دین مظهر اسماء الله/ مجاهد راه حق خمینی روح الله.
- ضامن اجرای حق خون شهداست/ مظهري از نهضت کرب و بلاست.
- اربعین حسینی است/ پیروزی از خمینی است.
- طلبه پیروزی روز اربعین است/ ملت مسلم ما پیروزی آفرین است/ نهضتش حسینی است/ رهبرش خمینی است/ مرگ بر شاه.
- منطق مسلمان، برادران چنین است/ پیروزی مسلمین بر این جهان یقین است/ نهضتش حسینی است/ رهبرش خمینی است/ مرگ بر شاه.
- به دست آمریکا و اسرائیل/ شورای سلطنت شده تشکیل/ اساس این شورا بر ضد الله است/ نقشه دیگر از توطئه شاه است.
- ما طالب نابودی شاهیم/ شورای سلطنت نمی خواهیم/ اساس این شورا بر ضد الله است/ نقشه دیگر از توطئه شاه است.
- شورای انقلاب اسلامی/ تحت لوای رهبر نامی/ خمینی روح الله/ سبط رسول الله.
- بنا بر رأی ملت مظلوم/ شورای سلطنت بود محکوم/ کن رفع ظلم از ما/ الله یا الله.
- ملت ایران اعضای شورای سلطنت را نمی پذیرد.^{۳۶}
- آمریکا استعمارگر است.
- کلیه زندانیان سیاسی باید آزاد شوند.
- صدای حق با گلوله خاموش نمی شود.
- زنده باد جمهوری اسلامی.

- کثیف‌ترین نوع حکومت، سلطنتی است.
- زنده باد مجاهدین راه خلق.
- ای شهید حق آییم به سویت.
- مرگ بر شاه، شاه فراری شده.
- ارتش حسینی شده، رهبر خمینی شده.
- سرنگون باد حکومت فساد، به دست بت‌شکن.^{۳۷}
- درود بر استاد نجات‌اللهی.
- مبارزه تا پیروزی ادامه دارد.
- تا آخرین نفس برای محو هرگونه استعمار و برقراری حکومت توحید مبارزه خواهیم کرد.
- شورای انقلاب اسلامی، ایجاد حکومت اسلامی شعار ماست.
- زنده و جاوید باد راه شهیدان حق.
- هر نوع سازشکاری از نظر ملت محکوم است.
- به وکلای غیرقانونی مجلس اخطار می‌شود از رفتن به مجلس خودداری کنند.
- ملت ایران چپاولگران داخلی را محاکمه و مجازات خواهند کرد.
- دولت کنونی که منصوب شاه مخلوع و مجلسین غیرقانونی می‌باشد مورد تأیید ملت نخواهد بود.
- کارگران و دهقانان دست در دست مجاهدین.
- خاموش کردن صدای حق طلبانه با گلوله غیرممکن است.
- درود ما به خواهران مسلمان انقلابی که در زیر شکنجه‌های شاه به قتل رسیده‌اند.
- تا پیروزی نهایی همبستگی خود را با ملت اعلام می‌داریم. (کارکنان شرکت آب و برق).
- عدالت اجتماعی استقرار حکومت قانونی و آزادی خواست کارگران برق تهران است.
- نهضت محترم نشان داد که خمینی راه و کشتی نجات انسانها است.
- ایدئولوژی اسلامی سازمان مجاهدین خلق دارای نگرش توحیدی است. ضد ظلم، ضد استعمار و مدافع محروم‌ترین طبقات است.
- شهید قلب تاریخ است/ شاه ننگ تاریخ است.
- پیروز باد نهضت مسلمانان در ایران علیه امپریالیسم، در افغانستان علیه کمونیسم، در فلسطین علیه صهیونیسم.
- حکومت اسلامی ضامن احیای فرهنگ انسانی است.
- درود بر تختی شهید قهرمان ملی ایران.
- [عکس امام خمینی در وسط و این کلمات در اطراف آن] مجاهدت، آزادی، عدالت، امانت،

عبادت، مروت، محبت و فداکاری.

- ما تنها خواستار حکومت اسلامی هستیم و بس (کارکنان شرکت مخابرات).
 - ۲۸ مرداد دیگر تکرار نخواهد شد.
 - دانشگاه سنگر آزادی است.
 - کشتار مردم بی دفاع جنایت بین‌المللی است.
 - همکاری با دولت غاصب کنونی به هر شکل و به هر نحوی شرعاً حرام و قانوناً جرم است.
 - جواب ما به طاغوت این است: «نه».
 - رفتن شاه آغاز دیگری است برای انقلاب.
 - حسین این عصر و زمان خمینی است/ بزرگ رهبر جهان خمینی است/ اگر داری به سر شور حسینی/ اطاعت کن تو فرمان خمینی.
 - نه شاه می‌خواهیم نه بختیار/ خمینی صاحب‌اختیار.
 - به همت خمینی/ شاه تو را می‌کشیم.^{۳۸}
 - به کوری چشم شاه^{۳۹}/ ارتش برادر ماست/ ارتش تو بی‌گناهی/ آلت دست شاهی.
 - ما شاه نمی‌خواهیم/ ما پیرو قرآنیم/ سرنگون می‌کنیم رژیم پهلوی را/ برقرار می‌کنیم حکومت ملی را.
 - زیر بار ستم نمی‌کنیم زندگی/ جان فدا می‌کنیم در ره آزادی/ سرنگون می‌کنیم سلطنت پهلوی/ مرگ بر شاه، مرگ بر شاه.
 - ای شاه خائن آواره گشتی/ خاک وطن را ویرانه کردی/ کشتی جوانان وطن الله‌اکبر/ کردی هزاران در کفن الله‌اکبر.^{۴۰}
- درباره تعداد شرکت‌کنندگان در تظاهرات امروز تهران نیز آمارهای متفاوتی اعلام شد. خبرگزاری دولتی پارس اعلام کرد در تظاهرات اربعین تهران بیش از دو میلیون نفر شرکت کردند.^{۴۱} خبرنگار روزنامه اطلاعات نیز تعداد راهپیمایان را بیش از دو میلیون نفر تخمین زد.^{۴۲} اما روزنامه کیهان اعلام کرد دو تا سه میلیون نفر از ساکنان تهران در اربعین حسینی چون سیلی خروشان و دریایی توفنده از اعتراض، همه یک صدا به طرف مرکز شهر جاری شدند.^{۴۳} خبرنگار روزنامه آیندگان نیز گزارش داد شمار جمعیت تا نیم‌روز به سه میلیون نفر رسید.^{۴۴} مجله جوان نیز شمار راهپیمایان را سه میلیون نفر اعلام کرد.^{۴۵} دیلیپ هیرو و مایکل. ام. جی فیشر نویسندگان کتابهای ایران در حکومت آیت‌الله‌ها^{۴۶} و ایران از درگیری مذهبی تا انقلاب^{۴۷} نیز شمار شرکت‌کنندگان را بیش از یک میلیون نفر اعلام کردند. در همین حال پلیس تهران کمترین آمار را ارائه و گزارش داد که در این تظاهرات بیش از هشتصد هزار نفر شرکت داشتند.^{۴۸}

سرانجام پس از تراکم زیاد جمعیت در میدان آزادی، راهپیمایی متوقف شد و در حدود ساعت ۱۳/۱۵ دقیقه پایان صف راهپیمایان در چهارراه کالج بود و قطع نامه پایانی حدود ساعت ۱۳:۳۰ بدین شرح خوانده شد: ۴۹

بسم الله الرحمن الرحيم

در این روز تاریخی که ملت مسلمان و مبارز ایران هم‌زمان با اربعین سالار شهیدان و پیشوای آزادگان حضرت حسین بن علی علیه‌السلام و یاران جانبازش به مرحله تازه‌ای از قیام یکپارچه ضد طاغوتی خود رسیده و در پرتو رهبری قاطع و روشن‌بینانه مرجع عالی‌قدر و رهبر بزرگ امام خمینی و سایر مراجع تقلید و روحانیت آگاه و مبارز بر نخستین آرمانش دست یافته و شاهد بارور شدن خونهای هزاران عزیز و فرزندان انقلاب اسلامی خویش است، شرکت‌کنندگان در این راهپیمایی بزرگ که اکثریت قاطع ملت قهرمان ایران را تشکیل می‌دهند، یک دل و یک صدا خواسته‌های خود را به شرح زیر اعلام و با قاطعیت تمام تحقق و اجرای آن را تعقیب می‌نمایند.

۱- ما غیرقانونی بودن سلطنت خاندان پهلوی و خلع شاه را از مقام سلطنت که او و پدرش با قوه قهریه غصب کرده بودند، اعلام می‌داریم.

۲- ما رژیم ارتجاعی شاهنشاهی را مردود می‌دانیم و خواهان برقراری حکومت جمهوری اسلامی در ایران هستیم؛ جمهوری آزاد اسلامی که با رأی ملت بر سر کار آید و مملکت را بر مبنای تعالیم حیاتبخش اسلام اداره کند.

۳- با تشکیل شورای انقلاب اسلامی ایران از طرف مرجع عالی‌قدر و رهبر مبارزات ملت امام خمینی که به موجب رأی اعتمادهای مکرر قبلی ملت به ایشان صورت گرفته، تأیید و از ایشان درخواست می‌کنیم هر چه زودتر اعضای شورای انقلاب و حکومت موقت را معرفی کنند تا زمام امور مملکت را به دست گیرند و مقدمات مراجعه به آرای عمومی را به تعیین [حکومت] آینده ایران فراهم سازند.

۴- ما دولت بختیار را که از طرف سلطنت غیرقانونی و با رأی مجلسین غیرقانونی بر سر کار آمده به رسمیت نمی‌شناسیم.

۵- سربازان، درجه‌داران و افسران ارتش که در کنار مردم و پشتیبان انقلاب اسلامی ملت باشند، مورد علاقه و احترام ملت‌اند و ما از همه ارتشیان می‌خواهیم که خود را از ملت و اراده ملت جدا نکنند و اجازه ندهند از آنها به عنوان وسیله‌ای برای تهدید ملت و سرکوب مبارزان آزادیخواه استفاده شود.

۶- قیام و مبارزه اسلامی ملت ایران ماهیت کاملاً اسلامی دارد و همه قشرهای ملت در آن

قطعه‌نامه راه پیمائی اربعین

فصلنامه راهپیمائی طوف مردم ایران در روز اربعین ۲۰
مهر ۹۹ برابر با ۲۹ اردیبهشت ۱۳۵۷ که مدونیت جامع روحانیت
انجم گرفته است.

سیدالطاهرین الرحیم

در این روز تاریخی که ملت مسلمان و مبارز ایران همزمان
با اربعین سالار شهیدان و پسرش ایوانگانی حضرت حسین
علی (ع) و برادران جانشین بی‌رحمه نزاری از قوم بکبارچه
عده قانونی خود رسیده و در پی راهی فتح و روشن
بینانه مرجع مایه‌ها و رهبر بزرگ امام خمینی و سایر مراجع
نقیه و روحانیت آگاه و مبارز بی‌نقصین آرمش است به
و شهادت بارور شدن خونهای هزاران بیز و فرزندان انقلاب
اسلامی خویش است شرکت کنندگان در این راهپیمائی بزرگ
که اقتربت قطع ملت طهران ایران را تشکیل میدهد بگنجد
یکسانا خواستهای خود را مطرح زیر اعلام و با فطرت
تمام تقوی اجرای آرا تطبی می‌یابند.

۱- ما غیر قانونی بودن سلطنت خاندان پهلوی و
غلبه‌نامه را از تمام سلطنتی که او و پسرش بنود تیره نص
گرفته بودند اعلام می‌داریم.

۲- ما رژیم ارتجاعی شاهنشاهی را برود و بیداد و
خو اعوان برقراری حکومت جمهوری اسلامی در ایران هستیم
جمهوری آزاد اسلامی که برای ملت بر سر کار آید و مصلحت
را بر مصلحت تکلیف می‌پندارد اسلام اعلام کند.

۳- با تشکیل شورای انقلاب اسلامی ایران از طرف
مرجع مایه‌ها و رهبر مبارز ملت، امام خمینی که بویج

در ژئو جیبه حفظ سلطنت تشکیل شد

ژئو - برگزار می‌گردد - بویج یک آندازه چون
فصلنامه جیبه (ژئو) که به نظر برگزار می‌گردد
در روز یکشنبه در تهران مطبوعاتی شده همه برای بنده
نقده است -
مردم ایران برای تشکیل حکومت اسلامی
ارشد است تا آنجایی که از مردم ایران ما و خویش
با تشکیل شده است.

۴- ما از وکلای غیر قانونی مجلسین می‌خواهیم که از
رهن بماند ملت خودمندی کنند و بجنود ملت پیوندند.
۵- ما از کشمکش در شورای مطبوعاتی غیر قانونی
بنوان مطبوعاتی باطل شده می‌خواهیم که غیر قانونی بودن
سین خود را اعلام کنند و بدانند که از نظر ملت همسویان
مات کشور به در دست شورای انقلاب اسلامی باشد که
این خبر، سین خواهد کرد.
کمیته برگزاری راهپیمائی روحانیت در روز اربعین

صمیمانه شرکت دارند و به هیچ عامل بیگانه کمترین وابستگی نداشتند و ندارند. ملت ما همواره خواستار اصالت اسلامی و یکپارچگی مبارزه خود خواهند بود و همه قشرها و گروه‌های آزادیخواه را از اختلاف و پراکندگی برحذر می‌دارد.

۷- ما خواستار روابط حسنه با همه ملت‌ها هستیم به شرط آنکه دولتهایشان در مبارزه ملت قهرمان ما کارشکنی نکنند که هر نوع توپنه آنان در کار نهضت بر روابط سیاسی و اقتصادی ایران با آنان لطمه جبران‌ناپذیری وارد خواهد کرد.

۸- مبارزه ملت ما در شکل‌های مختلف تظاهرات، اعتصابات و نظایر آن تا پیروزی نهایی و استقرار حکومت عدل اسلامی ادامه خواهد یافت و ملت ما عملاً ثابت کرده است که در این راه در تحمل مشکلات مبارزه پرتوان و شکیبا و به وعده نصر و پیروزی الهی امیدوار است.

۹- ما از وکلای غیرقانونی مجلسین می‌خواهیم که از رفتن به خانه ملت خودداری کنند و به صفوف ملت پیوندند.

۱۰- ما از کسانی که در شورای سلطنتی غیرقانونی به عنوان عضویت داخل شده‌اند می‌خواهیم که غیرقانونی بودن سمت خود را اعلام کنند و بدانند که از نظر ملت همه مسئولیتهای کشور باید در دست شورای انقلاب اسلامی باشد که امام خمینی تعیین خواهند کرد.^۵

«کمیته برگزاری راهپیمائی روحانیت در روز اربعین»^۵

تظاهرات امروز در رسانه‌های خارجی بازتاب گسترده‌ای داشت. رادیو لندن گزارش داد که مردم ایران با قدم‌های خود به رژیم اسلامی رأی دادند. این رادیو اعلام کرد میلیون‌ها نفر در ایران تظاهرات کردند و خیابانها و جاده‌های تهران دریای یکپارچه و متحرکی بود از جمعیت. از هر

طبقه و گروه و اکثر آرام، اما با صلابت، مردم به حکومت اسلامی رأی دادند؛ حکومتی که به دور از نفوذ غرب و کمونیستها باشد. رادیو لندن افزود مردم تهران نشان دادند که از آیت‌الله خمینی پیروی خواهند کرد. به گزارش این رادیو مردم نام بختیار را اصلاً به زبان نیاوردند و به نظر می‌رسد بختیار برای مردم اهمیتی ندارد.^{۵۲}

رادیو بی‌بی‌سی در ساعت ۱۶:۳۰ گزارش داد که مردم در تظاهرات اربعین شعارهایی به نفع آیت‌الله خمینی و برپایی جمهوری اسلامی سر دادند و تمامی شعارها به نفع آیت‌الله خمینی بود و در برخی دیگر از شعارها مردم از آمریکا خواستند که در امور داخلی ایران دخالت نکند.^{۵۳} بی‌بی‌سی در ساعت ۱۹:۴۵ نیز گزارش داد امروز میلیونها ایرانی در سراسر کشور به مناسبت اربعین حسینی و به نشانه اعتراض به حکومت شاه و درخواست برقراری جمهوری اسلامی راهپیمایی کردند.^{۵۴} رادیو بی‌بی‌سی با اشاره به تظاهرات عظیم امروز در ایران اعلام کرد این تظاهرات بر نگرانیهای شاپور بختیار افزود زیرا آیت‌الله خمینی با اتکا به حمایت وسیعی که در میان مردم دارد قصد سازش ندارد و رهبران مذهبی از طرح آیت‌الله خمینی برای تشکیل شورای انقلاب اسلامی پشتیبانی کردند و از اعضای شورای نیابت سلطنت و نمایندگان مجلسین خواستند تا استعفا دهند. این رادیو مردم تظاهرکننده در روز اربعین را ائتلافی از مذهبها و گروههای طرفدار چپ دانست که از ترس رژیم فعلی متحد شده‌اند!!^{۵۵} به گفته بی‌بی‌سی در چند هفته اخیر حمایت از آیت‌الله خمینی افزایش یافته است و در حقیقت افتخار بیرون راندن شاه به آیت‌الله خمینی داده می‌شود، نه به بختیار.^{۵۶} اندرو ویتلی، گزارشگر بی‌بی‌سی نیز از شعارهای مردم به نفع آیت‌الله خمینی خبر داد و افزود مردم با شعارهای قافیه‌دار شاه را به ناسزا گرفتند. به گزارش اندرو ویتلی، مردم پس از قرائت قطع‌نامه‌ای که در آن شاه از سلطنت خلع شده و شورای انقلاب اسلامی برای اداره امور کشور تشکیل شده است، کم‌کم متفرق شدند و حدود سه ساعت بعد از آن نیروهای ارتش با احتیاط از پشت سیمهای خاردار خود بیرون آمدند!^{۵۷}

امروز گروهی از خبرنگاران خارجی نیز در جمع راهپیمایان اربعین تهران حضور داشتند. آنان که لحظه به لحظه از مردم عکس می‌گرفتند تظاهرات مردم تهران را با کلمات «شگفتی آور» و «باور نکردنی» وصف می‌کردند. به گزارش خبرنگار روزنامه کیهان در این بین یکی از خبرنگاران انگلیسی گفت: «آنچه را که می‌بینم، باور نمی‌کنم، فکر نمی‌کنم تاریخ نظیر این صحنه را دیده باشد. کلمات عاجزند. چه کلماتی را برای این همه عظمت به کار بگیرم. واقعاً کلمات عاجزند...»^{۵۸}

بخش فارسی رادیو کلن نیز از تهران گزارش داد که در این شهر بزرگ‌ترین تظاهرات خیابانی در تاریخ ایران برگزار شد. به گزارش رادیو کلن در این تظاهرات مسالمت‌آمیز علاوه بر حذف رژیم سلطنتی در ایران، کناره‌گیری شاپور بختیار از مقام نخست‌وزیری نیز درخواست شد.^{۵۹}

بخش فارسی رادیو مسکو در ساعت ۱۸:۳۰ اعلام کرد که امروز بزرگ‌ترین تظاهرات که تاکنون سابقه نداشته است با حضور بیش از دو میلیون نفر در تهران برپا شد و مردم علیه شاه و حضور آمریکا در ایران شعار دادند.^{۵۹} رادیو مسکو در تکمیل خبر فوق در ساعت ۲۰ اعلام کرد در تهران عملاً تمام ساکنان شهر یعنی حدود چهار میلیون نفر، در خیابانها گرد هم آمدند و در مسیر راهپیمایی خود نام خیابانها و میدانهایی را که به نام شاه و اعضای خانواده‌اش بود، تغییر دادند.^{۶۰} اکبر خلیلی هم در کتاب گام به گام با انقلاب از تظاهرات امروز مردم تهران می‌نویسد که زن، بچه، بزرگ و کوچک از تمام نقاط تهران به مسیر خیابان آینه‌هاور سرازیر می‌شدند. گویی رودخانه‌هایی بودند که از همه جا به این خیابان سرازیر می‌شدند و خیابان آینه‌هاور دریایی بود پهناور از انسانها، که با مشت‌های گره کرده توفانی از خشم و نفرت نسبت به شاه ابراز می‌کردند. اکبر خلیلی از حضور خانواده‌های مرفه که دوش به دوش زنان پیشرو که در چادرهای سیاه خود انقلابی خونین را دنبال کردند، خبر داد و نوشت زنان بدون چادر که تا دیروز زنان چادر به سر را تحقیر می‌کردند و آنها را امل و دور از تمدن می‌دانستند امروز با شعارهای «درود بر تو خواهر مجاهد» به آنها پیوستند و همگی زیر یک پرچم فریاد می‌زدند: «حزب فقط حزب‌الله، رهبر فقط روح‌الله».^{۶۱}

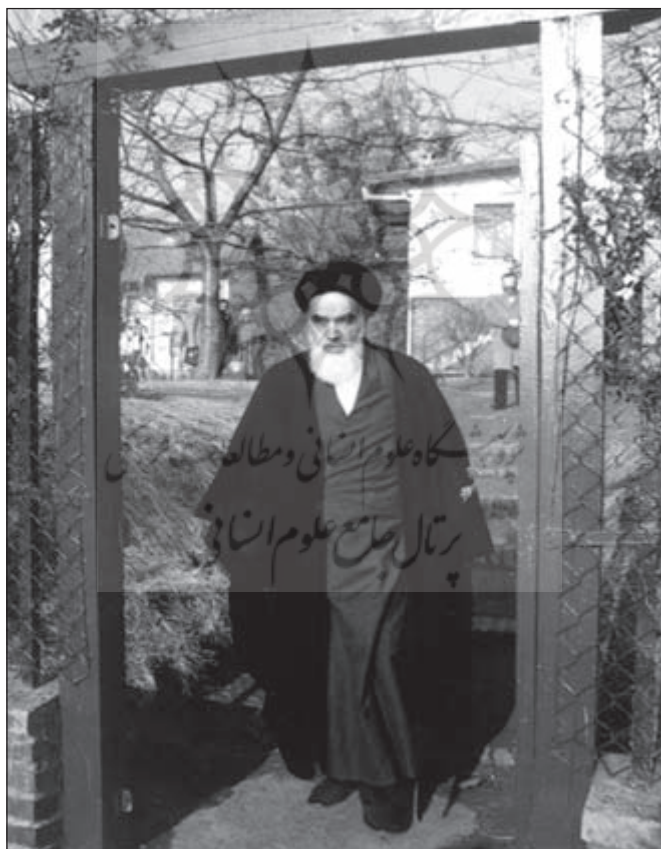
حاج عز‌الممالک اردلان، نماینده مجلس سنا، در خاطرات خود از این روز می‌نویسد: «تظاهراتی عظیم در تهران و شهرستانها برپا شد و نوه‌های من (دکتر منوچهر سیادت و مهندس فرزاد دادجو) تا میدان شهید رفته بودند و در حالی که در قطع‌نامه پایانی خاندان پهلوی از سلطنت خلع و تشکیل جمهوری اسلامی اعلام شده بود، دولت بختیار پابرجا نشسته بود و با اتکا به قشون، خود را دولت می‌دانست».^{۶۲} ستاره فرمانفرمایان در کتاب دختری از ایران نوشت سه روز پس از رفتن شاه، بار دیگر خیابانهای تهران به تسخیر چند میلیون نفری مردم درآمد. آنان خواهان بازگشت خمینی بودند. فرمانفرمایان از تظاهرات به نفع بختیار نیز در این روز خبر داد و نوشت: «این تظاهرات در مقایسه با تظاهرات طرفداران خمینی بسیار مضحک و خنده‌دار بود».^{۶۳}

سر آنتونی پارسونز - سفیر انگلستان در تهران - از تظاهرات امروز مردم تهران نوشت: «در این روز همانند روزهای تاسوعا و عاشورا بیش از یک میلیون نفر با نظم و انضباط به سوی میدان شهید که اکنون به صورت میدان و کرسی انقلاب درآمده بود، راهپیمایی کردند».^{۶۴}

نویسندگان کتاب ایران در قرن بیستم تظاهرات اربعین را نه تنها فرصتی برای جشن گرفتن عزیمت شاه، بلکه فرصتی برای مبارزان پیرو امام خمینی دانستند که بر خواسته‌هایشان تأکید می‌ورزیدند.^{۶۵}

پروفسور وحیدالزمان در کتاب سیمای انقلاب ایران درباره این تظاهرات می‌نویسد: «جمعیت انبوه و غیرقابل شمارش متشکل از تجار، کسبه، کارگران چرمی‌پوش، زنان در چادرهای مشکی، روحانیون،

دانشجویان، دانش آموزان و حتی کودکان در خیابان شاهرضا تجمع نموده بودند می توان گفت که حداقل یک چهارم کل جمعیت تهران در آن روز به خیابانهای زیر پوشش و تحت کنترل نظامی ریختند.^{۶۶} خبر تظاهرات گسترده امروز مردم تهران و سایر شهرهای ایران به سرعت به سراسر جهان مخابره شد و پرسش اول خبرنگار تلویزیون فرانسه از امام خمینی نیز درباره تظاهرات اربعین بود. امام خمینی امروز خبرنگار تلویزیون فرانسه را به حضور پذیرفتند و به پرسشهای مختلف وی درباره اوضاع ایران پس از خروج شاه از کشور پاسخ دادند. خبرنگار فرانسوی در ابتدا با تشکر از رهبر انقلاب اسلامی برای شرکت در این مصاحبه گفت خبرنگاران ما از تهران گزارش می دهند که میلیونها نفر در خیابانهای تهران سرگرم تظاهرات هستند. نظر شما درباره این تظاهرات عظیم [اربعین] در تهران چیست؟

امام خمینی در نوفل لوشاتو

رهبر انقلاب اسلامی فرمودند: «تظاهرات در تهران تنها نیست؛ در سایر بلاد ایران - شهرستانهای ایران - هم هست. و نظر من این است که برای چندمین بار فراندوم عمومی است نه اینکه شاه را - یعنی شاه سابق را - و نه حکومت او را و نه شورای سلطنتی را ملت ایران نمی‌پذیرند. و ملت ایران حکومت اسلامی می‌خواهد و همین رأی عمومی است بر این که حکومت اسلامی را طالب است و چیز دیگری را غیر از این طالب نیست، حکومت دیگری را نمی‌پذیرد.»^{۶۷}

پانوشتها

- ۱- بولتن خبرگزاری پارس (اخبار ایران)، شم ۲۹۴، ۱۳۵۷/۱۰/۳۰، ص ۶.
- ۲- اطلاعات، شم ۱۵۷۶۴، ۱۳۵۷/۱۰/۳۰، ص ۸.
- ۳- آیندگان، شم ۳۲۶۹، ۱۳۵۷/۱۱/۱، ص ۱۱.
- ۴- کیهان، شم ۱۰۶۱۷، ۱۳۵۷/۱۰/۳۰، ص ۳.
- ۵- آیندگان، شم ۳۲۶۹، ۱۳۵۷/۱۱/۱، ص ۱۱.
- ۶- همان.
- ۷- اطلاعات، شم ۱۵۷۶۴، ۱۳۵۷/۱۰/۳۰، ص ۸.
- ۸- همان.
- ۹- همان.
- ۱۰- کیهان، شم ۱۰۶۱۷، ۱۳۵۷/۱۰/۳۰، ص ۳.
- ۱۱- اطلاعات، شم ۱۵۷۶۴، ۱۳۵۷/۱۰/۳۰، ص ۸.
- ۱۲- کیهان، شم ۱۰۶۱۷، ۱۳۵۷/۱۰/۳۰، ص ۳.
- ۱۳- اطلاعات، شم ۱۵۷۶۴، ۱۳۵۷/۱۰/۳۰، ص ۸.
- ۱۴- کیهان، شم ۱۰۶۱۷، ۱۳۵۷/۱۰/۳۰، ص ۳.
- ۱۵- اطلاعات، شم ۱۵۷۶۴، ۱۳۵۷/۱۰/۳۰، ص ۸.
- ۱۶- کیهان، شم ۱۰۶۱۷، ۱۳۵۷/۱۰/۳۰، ص ۳.
- ۱۷- آیندگان، شم ۳۲۶۷، ۱۳۵۷/۱۰/۳۰، صص ۱ و ۳.
- ۱۸- منظور میدان آزادی است.
- ۱۹- جوان، شم ۸، ۱۳۵۷/۱۱/۶، صص ۱۳-۱۵.
- ۲۰- کیهان، شم ۱۰۶۱۷، ۱۳۵۷/۱۰/۳۰، ص ۳.
- ۲۱- اطلاعات، شم ۱۵۷۶۴، ۱۳۵۷/۱۰/۳۰، ص ۸.
- ۲۲- امیرعلایی، شمس‌الدین، در راه انقلاب و دشواری‌های مأموریت من در فرانسه، تهران، کتابفروشی دهخدا، ۱۳۶۳، ص ۵۴.
- ۲۳- سازمان عقیدتی سیاسی ارتش جمهوری اسلامی ایران، گزارش زمستان ۵۷، تهران، سازمان عقیدتی سیاسی ارتش

- جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۲، ص ۱۶۵.
- ۲۴- کیهان، شمه ۱۰۶۱۷، ۱۳۵۷/۱۰/۳۰، ص ۳.
- ۲۵- خاطرات صدر انقلاب: یادداشت‌های احمد صدر حاج سیدجوادی (از ۹ دی ۱۳۵۷ تا ۳۰ بهمن ۱۳۵۷)، پژوهش و ویرایش، سیدمسعود رضوی، تهران، نشر شهید سعید محبی، ۱۳۸۷، صص ۷۱-۷۰.
- ۲۶- مرکز بررسی اسناد تاریخی وزارت اطلاعات، انقلاب اسلامی به روایت اسناد ساواک، جلد ۲۴، (۱۳۵۷/۱۰/۲۰) - ۱۳۵۷/۱۱/۵، تهران، مرکز بررسی اسناد تاریخی وزارت اطلاعات، ۱۳۸۶، صص ۱۸۱-۱۷۹.
- ۲۷- همان، ص ۱۸۲.
- ۲۸- همان، صص ۱۸۵-۱۸۴.
- ۲۹- سازمان عقیدتی سیاسی ارتش جمهوری اسلامی ایران، گزارش زمستان ۵۷، تهران، سازمان عقیدتی سیاسی ارتش جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۲، ص ۱۶۵.
- ۳۰- اطلاعات، شمه ۱۵۷۶۴، ۱۳۵۷/۱۰/۳۰، ص ۸.
- ۳۱- کیهان، شمه ۱۰۶۱۷، ۱۳۵۷/۱۰/۳۰، ص ۳.
- ۳۲- جوان، شمه ۸، ۱۳۵۷/۱۱/۱۶، صص ۱۵-۱۳.
- ۳۳- آینه‌گان، شمه ۳۲۶۸، ۱۳۵۷/۱۰/۳۰، صص ۳-۱.
- ۳۴- تهران مصور، شمه ۳، ۱۳۵۷/۱۱/۶، ص ۶.
- ۳۵- امیرعلایی، شمس‌الدین، در راه انقلاب و دشواری‌های مأموریت من در فرانسه، تهران، کتابفروشی دهخدا، ۱۳۳۳، ص ۶۳.
- ۳۶- همگام با شعارهای انقلاب اسلامی ایران، صص ۳۷-۳۵.
- ۳۷- مرکز بررسی اسناد تاریخی وزارت اطلاعات، انقلاب اسلامی به روایت اسناد ساواک، ج ۲۴، (۱۳۵۷/۱۰/۲۰) - ۱۳۵۷/۱۱/۵، تهران، مرکز بررسی اسناد تاریخی وزارت اطلاعات، ۱۳۸۶، ص ۱۸۱.
- ۳۸- در اصل سند به جای شاه آمده است. ۶۶ در اسناد ساواک به شاه کد ۶۶ اختصاص یافته بود.
- ۳۹- در اصل به جای شاه نقطه‌چین گذاشته شده بود.
- ۴۰- مرکز بررسی اسناد تاریخی وزارت اطلاعات، انقلاب اسلامی به روایت اسناد ساواک، ج ۲۴، (۱۳۵۷/۱۰/۲۰) - ۱۳۵۷/۱۱/۵، تهران، مرکز بررسی اسناد تاریخی وزارت اطلاعات، ۱۳۸۶، صص ۱۸۵-۱۸۳.
- ۴۱- بولتن خبرگزاری پارس (اخبار ایران)، شمه ۲۹۴، ۱۳۵۷/۱۰/۳۰، ص ۶.
- ۴۲- اطلاعات، شمه ۱۵۷۶۴، ۱۳۵۷/۱۰/۳۰، ص ۸.
- ۴۳- کیهان، شمه ۱۰۶۱۷، ۱۳۵۷/۱۰/۳۰، ص ۳.
- ۴۴- آینه‌گان، شمه ۳۲۶۸، ۱۳۵۷/۱۰/۳۰، ص ۱.
- ۴۵- جوان، شمه ۸، ۱۳۵۷/۱۱/۶، ص ۱۳.
- 46- Hiro, Dilip, *Iran under Ayatollahs*, London, Melborn and Henly: Routledge & Kegan Paul. 1985. p. 211.
- 47- Fischer, Michael M. J., *Iran: From Religious Dispute to Revolution*. Cambridge, Massachusetts, & London, England: Harvard University Press, 1980, P. 80.
- ۴۸- مرکز بررسی اسناد تاریخی وزارت اطلاعات، انقلاب اسلامی به روایت اسناد ساواک، ج ۲۴، (۱۳۵۷/۱۰/۲۰) - ۱۳۵۷/۱۱/۵، تهران، مرکز بررسی اسناد تاریخی وزارت اطلاعات، ۱۳۸۶، ص ۱۸۵.
- ۴۹- اطلاعات، شمه ۱۵۷۶۴، ۱۳۵۷/۱۰/۳۰، ص ۸.
- ۵۰- در کتاب اسناد انقلاب اسلامی (مرکز اسناد انقلاب اسلامی) در پایان قطع‌نامه آمده است: «برقرار باد حکومت عدل اسلامی».
- ۵۱- کیهان، شمه ۱۰۶۱۷، ۱۳۵۷/۱۰/۳۰، ص ۳.
- ۵۲- اطلاعات، شمه ۱۵۷۶۴، ۱۳۵۷/۱۰/۳۰، ص ۸.
- ۵۳- بولتن خبرگزاری پارس (محرمانه)، شمه ۳۰۶، ۱۳۵۷/۱۰/۳۰، صص ۶.
- ۵۴- همان، صص ۴-۲.

- ۵۵- بولتن خبرگزاری پارس (محرمانه)، شمه ۳۰۷، ۱۳۵۷/۱۱/۱، صص ۱۷-۱۸.
- ۵۶- بولتن خبرگزاری پارس (محرمانه)، شمه ۳۰۶، ۱۳۵۷/۱۰/۳۰، صص ۵-۶.
- ۵۷- کیهان، شمه ۱۰۶۱۷، ۱۳۵۷/۱۰/۳۰، ص ۳.
- ۵۸- بولتن خبرگزاری پارس (محرمانه)، شمه ۳۰۷، ۱۳۵۷/۱۱/۱، ص ۱۳.
- ۵۹- بولتن خبرگزاری پارس (محرمانه)، شمه ۳۰۶، ۱۳۵۷/۱۰/۳۰، ص ۷.
- ۶۰- همان، صص ۱۱-۱۲.
- ۶۱- خلیلی، اکبر، گام به گام با انقلاب، ج ۱، تهران، سروش، ۱۳۶۰، صص ۱۸۷-۱۹۱.
- ۶۲- اردلان، امان‌الله، زندگی در دوران شش پادشاه (خاطرات حاج عزالممالک اردلان)، تهران، نشر نامک، ۱۳۷۲، ص ۴۲۸.
- ۶۳- فرمانفرمایان، ستاره، دختری از ایران، ابوالفضل طباطبایی، تهران، کارنگ، ۱۳۷۷، ص ۳۹۰.
- ۶۴- پارسونز، آنتونی، غرور و سقوط، منوچهر راستین، تهران، انتشارات هفته، ۱۳۶۳، ص ۲۱۰.
- ۶۵- دیگاره، ژان پیر، و برنارد هورکاردویان ریشارد، ایران در قرن بیستم: بررسی اوضاع سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ایران در یکصد سال اخیر، عبدالرضا (هوشنگ) مهدوی، تهران، نشر البرز، ۱۳۷۷، صص ۲۱۷-۲۱۸.
- ۶۶- سیمای انقلاب ایران (وحیدالزمان) [کیهان، شمه ۱۳۲۵۰، ۱۳۶۶/۱۱/۱۹، ص ۱۴].
- ۶۷- صحیفه امام، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی(س)، ج ۵، تهران، ۱۳۷۸، ص ۴۹۸.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی